

معرفی گیاهان دارویی پرمصرف شهرستان دشتستان در استان بوشهر با تأکید بر کاربرد سنتی

مهدی دولتخواهی^{1*}، مجید قربانی نهوجی²

1- کارشناس ارشد علوم گیاهی، دانشگاه پیام‌نور، مرکز بوشهر، ایران

2- عضو هیأت علمی پژوهشکده گیاهان دارویی، گروه پژوهشی کشت و توسعه مرکز تحقیقات گیاهان دارویی،

پژوهشکده گیاهان دارویی جهاددانشگاهی، کرج، ایران

*آدرس مکاتبه: بوشهر، دانشگاه پیام‌نور مرکز بوشهر، خیابان چمران، پشت دانشگاه علمی کاربردی،

صندوق‌پستی: 1698، تلفن: 09173242097

پست الکترونیک: Mehdidolatkhahi@yahoo.com

تاریخ تصویب: 92/2/16

تاریخ دریافت: 91/9/28

چکیده

مقدمه: شهرستان دشتستان با مساحت 6371 کیلومتر مربع در شرق شهرستان بوشهر (مرکز استان) قرار دارد. نزدیکی این شهرستان به خلیج فارس، عبور دو رودخانه مهم دالکی و شاپور و همچنین قرار داشتن جنوبی‌ترین بخش رشته کوه‌های زاگرس در بخش‌های مرکزی این شهرستان سبب برخورداری از اقلیم‌های متفاوتی شده و لذا تنوع وسیع گونه‌های گیاهی را باعث گردیده است. هدف: هدف این مطالعه شناسایی پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی منطقه با استفاده از دانش و تجربه بومیان و همچنین معرفی خواص و ویژگی‌های ناشناخته این گیاهان می‌باشد.

روش بررسی: برای این مطالعه ابتدا با استفاده از نقشه جغرافیایی، منطقه مورد مطالعه به دقت شناسایی و سپس گیاهان از مناطق مختلف دشتی و کوهستانی جمع‌آوری شدند. تجارب افراد بومی نیز در ارتباط با خصوصیات دارویی گیاهان در پرسشنامه‌هایی ثبت شد و پس از شناسایی دقیق، نمونه‌ها به هرباریوم دانشگاه پیام‌نور بوشهر منتقل شدند.

نتایج: بر طبق نتایج به دست آمده 85 گونه دارویی متعلق به 70 جنس و 39 خانواده در منطقه شناسایی شد. بیشترین فراوانی در خانواده کاسنی (Asteraceae) با 10 گونه و سپس خانواده نعنائیان (Lamiaceae) با 8 گونه و بزرگ‌ترین جنس نیز جنس سدر (Ziziphus) با 6 گونه گزارش شد. بیشترین کاربرد نیز برای درمان بیمارهای گوارشی مشاهده شد.

نتیجه‌گیری: استفاده سنتی از گیاهان در منطقه استفاده وسیعی داشته و بیشتر در درمان بیماری‌های گوارشی مورد استفاده قرار می‌گیرند. با توجه به بافت سنتی شهرستان و اقبال وسیع مردم در استفاده سنتی از گیاهان دارویی، لذا مطالعات بیشتر می‌تواند راهگشای شناخت بسیاری از خواص گیاهان دارویی شود.

کل‌واژگان: اتنوبوتانی، تنوع زیستی، دشتستان، کاربرد سنتی، گیاهان دارویی

مقدمه

استفاده از داروهای طبیعی و گیاهی در اکثر کشورهای دنیا امروزه به امری رایج تبدیل شده و به طور فزاینده‌ای نیز در حال گسترش است. توجه به این امر موجب مطالعات وسیعی در شناسایی آثار درمانی گیاهان و مواد طبیعی آن مناطق شده و در نتیجه منابع جدیدی برای تهیه داروهای مفید معرفی شده‌اند که نسبت به داروهای شیمیایی عوارض جانبی کمتری داشته و لذا بیشتر مورد توجه مردم قرار می‌گیرند. از این نظر توجه به طب سنتی در بین ملل مختلف همیشه از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. استفاده از گیاهان دارویی در ایران نیز دارای سابقه‌ای طولانی و کهن است و مانند سایر نقاط دنیا این رویکرد در ایران نیز در حال گسترش می‌باشد [1].

شناسایی گیاهان متنوعی که در طبیعت وجود دارند همراه با مطالعه خصوصیات دارویی آنها، دریچه جدیدی را در پیش روی دانشمندان و محققین رشته‌های مختلف گشوده و زمینه را برای درمان بسیاری از بیماری‌ها توسط این گیاهان فراهم می‌آورد. در بسیاری از مناطق هنوز گونه‌های دارویی ناشناخته‌ای وجود دارند که از سالیان گذشته تاکنون برای تسکین آلام و بیماری‌های اهالی بومی مورد استفاده قرار می‌گیرند. در نقاط مختلف جهان چنین اطلاعاتی در بین اقوام و گروه‌های مختلف وجود داشته و به صورت سینه به سینه از نسلی به نسل دیگر منتقل شده‌اند و با مدرن شدن جوامع، این اطلاعات ارزشمند به تدریج در حال از بین رفتن می‌باشند. با در نظر گرفتن این واقعیت، اولین گام در جهت استخراج و کاربردی کردن اطلاعات نهفته شده در این چنین جوامعی، ارائه فهرست دقیق گیاهان دارویی، کاربردها و نحوه استفاده از این گیاهان در مناطق موردنظر است. تاکنون مطالعات زیادی در این زمینه در نقاط مختلف دنیا انجام شده و اخیراً مطالعات مشابهی نیز در ایران صورت گرفته است [2 - 5].

شهرستان دشتستان به عنوان قطب کشاورزی استان بوشهر محسوب می‌شود و اقلیم خاص این شهرستان که ناشی از همجواری آن با رشته کوه‌های زاگرس و رودخانه‌های بزرگی

همچون دالکی و شاپور است، موجب پیدایش و تنوع گسترده گیاهان سازگار با محیط در این منطقه شده است. از طرف دیگر قدمت زندگانی در این منطقه، تاریخی بس کهن دارد و ساکنان بومی منطقه نیز اهتمام ویژه‌ای برای استفاده از گیاهان دارویی جهت رفع بیماری‌های خویش دارند. همچنین اطلاعات مفید و مؤثر افراد سالخورده و مطلعین از خواص گیاهان دارویی در منطقه از یک طرف و وجود گسترده مشاغلی همچون عطاری از طرف دیگر، سبب شناخت وسیعی از گیاهان دارویی در بین عموم مردم شده و به طور کلی زمینه‌ای بسیار مناسب را برای مطالعات قوم - گیاهشناسی (Ethnobotanical Study) در این منطقه فراهم می‌کند.

از لحاظ سابقه تحقیق، مطالعه‌ای بر روی گیاهان دارویی استان بوشهر صورت گرفته که در آن 70 گونه گیاهی دارویی متعلق به 40 خانواده و 69 جنس معرفی شده و پرجمعیت‌ترین خانواده گیاهی خانواده Lamiaceae می‌باشد [6]. همچنین از مطالعات مشابهی که در مورد گیاهان دارویی مناطق همجوار استان بوشهر صورت گرفته می‌توان به بررسی اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی شهرستان کازرون در جنوب استان فارس اشاره نمود [7].

منطقه مورد مطالعه

شهرستان دشتستان در فاصله 85 کیلومتری شرق شهر بوشهر (مرکز استان بوشهر) قرار داشته و با مرکزیت شهر برازجان، وسیع‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهرستان استان بوشهر می‌باشد که در فاصله بین مدارهای 51 درجه و 12 دقیقه طول جغرافیایی و 29 درجه و 16 دقیقه عرض جغرافیایی قرار دارد. این شهرستان از شمال به شهرستان گناوه، از غرب به بوشهر، از جنوب به تنگستان و از شرق به استان فارس محدود شده و وسعتی حدود 6371 کیلومتر مربع دارد. این شهرستان تقریباً در میانه راه‌های ارتباطی شمال به جنوب استان قرار دارد. دو رود دالکی و شاپور سیراب کننده دشتستان پنهاور هستند. میانگین دمای ماهیانه دشتستان بین 0 تا 50 درجه در طول سال متغیر

اطلاعات مربوط به مصرف درمانی گونه‌های جمع‌آوری شده نیز با استفاده از اطلاعات دارویی 73 نفر از افراد سالخورده و مطلع بومی منطقه در پرسشنامه‌هایی گردآوری شد. گیاهان جمع‌آوری شده نیز پس از پرس و خشک شدن به هرباریوم دانشگاه پیام‌نور بوشهر منتقل شده و با استفاده از کتب معتبر گیاه‌شناسی همچون فلور ایران و سایر منابع معتبر [8-15] و برخی از کتب مرتبط با فلور ایران مانند فلور کشورهای همسایه [16-21] مورد شناسایی قرار گرفتند. با استفاده از منابع معتبر گیاهان دارویی نیز کاربرد متداول گونه‌های دارویی جمع‌آوری شده استخراج شد [22-29]. در جدول شماره 1 اطلاعاتی از زیر واحدهای منطقه مورد مطالعه از قبیل مهم‌ترین بخش‌ها و روستاهایی که گیاهان از آن مناطق جمع‌آوری شده و مورد پرسشگری اهالی بومی قرار گرفتند، به همراه ارتفاع از سطح دریا و طول و عرض جغرافیایی ارائه شده است.

نتایج

با بررسی حدود 1500 نمونه گیاهی جمع‌آوری شده، تعداد 85 گونه دارویی متعلق به 39 خانواده و 70 جنس در منطقه شناسایی شد. جدول شماره 2 فهرست گونه‌های گیاهی دارویی و نام فارسی گیاهان را در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد. همچنین اطلاعات پرسشگری شده از افراد بومی نیز که شامل نام محلی، اندام مورد استفاده، کاربرد متداول و کاربرد محلی آنها در منطقه می‌باشد نیز در این جدول نشان داده شده است.

از بین این 85 گونه گیاهی دارویی گزارش شده، یک گونه متعلق به نهانزادان آوندی (سرخس‌ها)، 6 گونه از 4 جنس و 4 خانواده متعلق به تک‌په‌ای‌ها و بقیه از دو‌په‌ای‌ها هستند. از بین گیاهان دو‌په‌ای تعداد 10 گونه به خانواده کاسنی (Asteraceae) تعلق دارند. در ردیف‌های بعدی خانواده نعنائیان (Lamiaceae) با 8 گونه، خانواده‌های عناب (Rhamnaceae) و بقولات (Papilionaceae) با 6 گونه و

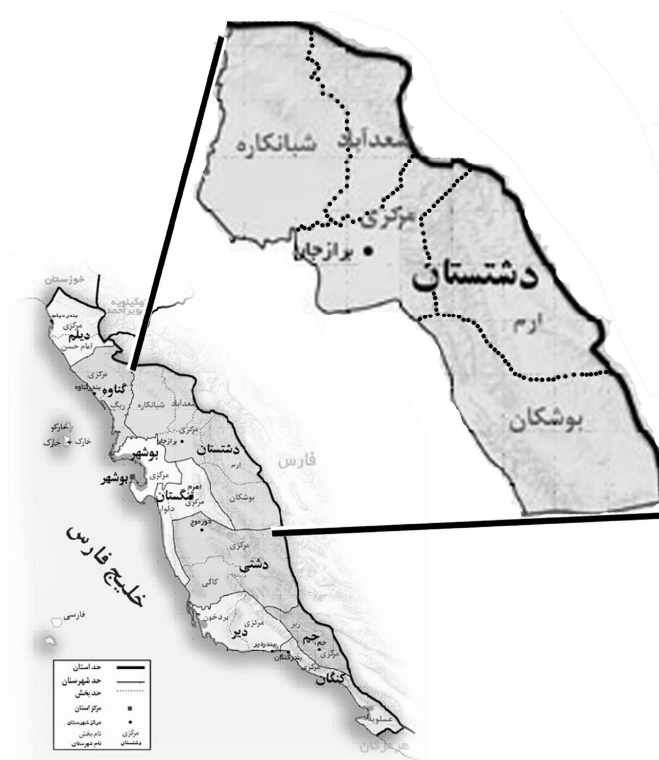
می‌باشد. شکل شماره 1 موقعیت شهرستان دشتستان و بخش‌های مربوطه را در استان بوشهر نشان می‌دهد.

شهرستان دشتستان را می‌توان با توجه به نزدیکی به خلیج فارس و همچنین موقعیت رشته کوه‌های زاگرس (جنوبی‌ترین امتداد این رشته کوه‌ها در این شهرستان دیده می‌شود)، به دو بخش پیشکوه و پشتکوه تقسیم‌بندی نمود که اقلیم منطقه پشتکوه گرم و نیمه خشک و اقلیم منطقه پیشکوه گرم و نسبتاً مرطوب است. از نظر مطالعات توپوگرافی نیز سه بخش اصلی ساحلی، کوهستانی و جلگه‌ای در استان بوشهر قابل تفکیک هستند که دو منطقه آخر در شهرستان دشتستان وجود دارند. خاک در مناطق کوهستانی عموماً از نوع رسی و آبرفتی و در مناطق جلگه‌ای از نوع شنی می‌باشد. همچنین میانگین بارندگی منطقه حدود 250 میلی‌متر در سال می‌باشد [6].

عبور دو رودخانه شاپور و دالکی و همچنین تنوع مناطق دشتی و کوهستانی زمینه را برای تنوع زیستی بالای این شهرستان نسبت به سایر شهرستان‌های استان فراهم می‌کند. از اجتماعات گیاهان خودروی این شهرستان می‌توان به اجتماعات متعدد کنار (*Ziziphus Spp.*) و گز (*Tamarix stricta*) در بخش‌های شرق و جنوب شرق، اجتماعات بادام کوهی (*Amygdalus scoparia*) در بخش‌های پشتکوه و همچنین اجتماعات بلوط (*Quercus brantii*) در مناطق کوهستانی این شهرستان اشاره کرد.

مواد و روش‌ها

در بررسی‌های ابتدایی شناخت تمامی عوارض طبیعی، راه‌ها و جاده‌های این شهرستان و مطالعه دقیق نقشه‌های توپوگرافی آن الزامی به نظر می‌رسید تا نگرشی صحیح از منطقه مورد مطالعه به دست آید. پس از انجام مطالعات ابتدایی و مشخص نمودن عوارض طبیعی، مسیرها و روستاهای منطقه در حوزه مورد مطالعه، با انجام سفرهای متعدد طی سال‌های 1389 تا 1391 گیاهان این منطقه جمع‌آوری شده و مورد شناسایی قرار گرفتند. به طور همزمان نام محلی، خواص دارویی و سایر

شکل شماره 1- موقعیت شهرستان دشتستان در استان بوشهر

جدول شماره 1- مشخصات مربوط به مناطق جمع‌آوری گیاهان دارویی و پرسشگری اطلاعات از افراد بومی

ردیف	منطقه	ارتفاع از سطح دریا (متر)	طول جغرافیایی	عرض جغرافیایی	مرد	زن	محدوده سنی افراد	میزان تحصیلات	افراد پرسشگری شده
1	شهر برازجان	50	51° 12' 56"	29° 15' 55"	11	5	60-35	دیپلم و پایین‌تر	
2	بخش سعدآباد	50	51° 07' 21"	29° 23' 11"	3	6	50-40	دبستان، سیکل و دیپلم ناقص	
3	بخش شبنکاره	31	51° 00' 10"	29° 27' 12"	4	2	55-45	سیکل، دبستان و بی‌سواد	
4	روستای خلیفه‌ای	39	50° 52' 11"	29° 32' 19"	3	8	67-50	سیکل، دبستان و بی‌سواد	
5	روستای آب‌خس	31	51° 04' 11"	29° 21' 41"	2	5	60-40	دیپلم، سیکل و دبستان	
6	روستای تنگ ارم	922	51° 31' 41"	29° 09' 09"	9	5	50-35	دیپلم و سیکل	
7	روستای تنگ فاریاب	899	51° 27' 21"	29° 13' 57"	3	7	64-38	سیکل و بی‌سواد	

جدول شماره ۲ - لیست گونه‌های دارویی و اطلاعات مصارف سنتی آنها در شهرستان دشتستان *

نام تیره	نام علمی گونه	نام محلی	نام محلی	اندام مورد استفاده	کاربرد متداول	کاربرد محلی	نوع مصرف	شماره هرباریومی
Adiantaceae	<i>Adiantum capillus-veneris</i> L.	پر سیاوشون	پر سیاوشان	قسمت‌های هوایی	ضد سرماخوردگی، شیرافزا، ضد عفونی کننده روده و معده، اشتها آور	ضد عفونی کننده بدن، تقویت نیروی جنسی	دم کرده	۲۵۸
	<i>Allium ampeloprasum</i> L.	کرات	برگ				خوراکی (خام)	۲۸۷
Alliaceae	<i>Allium sativum</i> L.	سیر	سیر	برگ و غده	سرطان، افزایش نیروی جنسی، ضد التهاب داخلی، ضد سل ربوی، ضد چسبندگی پلاک‌های خون، نیروبخش، مفید برای پوکی استخوان	درمان کاهش فشار خون و بیماری‌های قلبی و ضد عفونی کننده	خوراکی (خام)	۲۳۶
					ضد سرطان کبد، کاهش قند خون، افزایش تولید اسپرم، ضد مسمومیت، ضد تهوع، پیشگیری از سکته، ضد چربی خون، دافع سلب اضافی، تنظیم فشار خون، کمک به هضم غذا، رفیق کننده خون، افزایش نیروی جنسی	کمبود ویتامین ث، ضد میکروب، ضد عفونی کننده	خوراکی (خام)	۲۹۴
Anacardaceae	<i>Pistacia atlantica</i> Desf.	بنه	بنک	میوه و به مقدار کم برگ	رفع سردرد، تقویت نیروی جنسی، تقویت اعصاب، صاف کردن صدها برقان، سختی ترشح ادرار، درد کمر، زانو درد و درد مفاصل	نرم کننده پوست، تسکین درد گوش و رفع معده درد، درمان امراض مثانه و معده	خوراکی (خام)	۳۳۳

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرابومی	نوع مصروف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۳۹۸	خوراکی (خام)	درمان چربی خون	درمان چربی خون و بیماری‌های کلیه و مثانه	برگ	شوت	شربید	<i>Anethum graveolens</i> L.	
۴۴۵	خوراکی (خام) و دم‌کرده	جلوگیری از نفخ شکم مادر و فرزند و همچنین بعد از زایمان برای افزایش شیر	قابل استفاده برای زنان باردار برای ضد عفونی کننده قوی معده، ضد قارچ و انگل، رفع اعتیاد و مضرات آن	دانه	زنبون	بادیان رومی	<i>Trachyspermum copticum</i> (L.) Link	
۷۸۵	خوراکی (خام) و جوشانده	ضد نفخ و ضد عفونی کننده	ضد کرم و باکتری، ضد تشنج	برگ، ساقه و دانه	گردیلو	گنیز	<i>Coriandrum sativum</i> L.	Apiaceae
۳۹۵	خیسانده	درمان دلپیچه، رفع گرمی	افزایش شیر مادر، درمان ضعف اعصاب، از بین بردن سوزش بدن، مقوی و اشتهاآور، قاعده‌آور	دانه	میل، بغیش	مشگی بکرائی	<i>Daucosia assadii</i> Alava	
۲۱۱	خوراکی (جوشانده)	درمان ضعف اعصاب	افزایش شیر مادر، درمان ضعف اعصاب، از بین بردن سوزش بدن، مقوی و اشتهاآور، قاعده‌آور	دانه	راجرینه	واربانه	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	
۲۳۵	استعمال موضعی	درمان کچلی و بیماری‌های پوستی	درمان کچلی و پوستی، تقویت قلب و تنظیم ضربان قلب	برگ	خزخزه رشتی	خزخزه	<i>Nerium oleander</i> L.	Apocynaceae
۲۶۲	خوراکی (خام) و تهیه عرق	عرق تارویه (گرده) - افزایش نیروی جنسی، تقویت قلب و روان، تقویت کلیه	درمان ناباروری و تهیه عرق تارویه (گرده) - بهبود قند برای افراد دیابتی، افزایش نیروی جنسی، تقویت اعصاب و روان، تقویت قلبی، ضد سردی، قلبی‌کننده خون، مسکن درد (میوه)	گرمه - میوه	خرما	نخل	<i>Phoenix dactylifera</i> L.	Arecaceae

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصرف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۳۳۲	استعمال موضعی	از بین بردن خالهای گوشنی و التیام زخم عفونی	بند آورنده خون و عفونی کننده	برگ و سبزه گیاه	خرق، خرق	استریق	<i>Calotropis procera</i> (Willd) R. Br.	Asclepiadaceae
۲۹۳	خوراکی (دم کرده)	درمان نیش معده و کتد خون - ضد التهاب	درمان بواسیر، تنظیم قاعدگی، درمان اسهال، التیام زخم و قطع خونریزی	سرشاخه گلدار - ریشه	سریزنجاس	بومادران هزار برگ	<i>Achillea millefolium</i> L.	
۵۳۱	خوراکی (دم کرده)	رفع سردی مزاج	-----	گل	پایکی	بابونه جنوبی	<i>Anthemis austro-iranica</i> Rech.f., Acl. & Esfand.	
۲۶۰	خوراکی (ششک و خام)	استهلاآور، کاهنده فشار خون و به عنوان ادریه	ضد تورمهای سرطانی، ضد انگل	برگ و ساقه	ترخونی	ترخون	<i>Artemisia dracunculius</i> L.	
۳۳۰	خوراکی (دم کرده)	درمان دیابت و عقربند بدن	-----	برگ	بادورد	گل گندم مهاجر	<i>Centaurea brenigueriana</i> (DC.) Hand-Mazz.	
۲۲۹	خوراکی (دم کرده، خام و پخته)	رفع گرمی	مقوی کبد و کلیه، تصفیه خون، مفید برای زنان باردار، ضد التهاب داخلی و سنگ کلیه، ضد جوش و اک، ضد سم تریاک، خنکی، زردی و هیپاتیت، سیروز کبدی و کبد چرب	برگ و ساقه	کاشنی	کاشنی	<i>Cichorium imbybus</i> L.	Asteraceae
۲۸۴	خوراکی (پخته)	خنک کننده	برگهای کنگر به عنوان ماده افزایش دهنده ادرار و محرک کلیهها، محرک ترشح صفرا از کبد و انقباض کیسه صفرا	برگ و بخشهای زیرزمینی	کنگر	کنگرفروگی، آرتیشو	<i>Cynara scolymus</i> L.	
۲۱۲	خوراکی (جوشانده)	درمان دیابت	مسکن شدت اختلاط، مسکن سوزش مری، سرفه، تصفیه صوت و خستگی گلو	ترشحات خشک شده روی گیاه	شکرک	شکر نیغال	<i>Echinops cephalotes</i> DC.	

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرابومی	نوع مصرف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۲۳۸	خوراکی (جوشانده)	درمان سرفه، تقویت اعصاب و مسکن درد مفاصل	تقریب معده و پالین‌آورنده فشارخون، درمان آرتروز و درم پستان، درمان اسهال خونی، دفع سنگ کلیه	دانه و گل	آفتابرس	آفتابگردان	<i>Helianthus annuus</i> L.	
۲۵۵	خوراکی (دم کرده)	سرماتوردرگی، آرام‌بخش، رفع دل درد	ضد لک صورت، ضد کمر درد عصبی، درمان سرفه کودکان، رفع درم روده و مقوی معده	گل	بایبک	بایبونه دارویی	<i>Matricaria recutita</i> L.	
۲۹۵	خوراکی (دم کرده)	ضد سرماخوردگی	ضد امراض عصبی، رفع سردرد و	گل	بایبک	بایبونه زرد	<i>Matricaria aurea</i> (Loefl.) Sch. Bip.	
۳۲۶	خوراکی (دم کرده)	آرام‌بخش	خط‌آور، ضد اسهال، ادراک‌آور	میوه	انار ابرجمل	انار شیطان	<i>Tecomella undulata</i> (Sm.) Seem.	Bignoniaceae
۳۳۵	خوراکی (میوه خام و برک دم کرده)	درمان سرماخوردگی و درد سینه	نرم‌کننده سینه، ضد سرفه، ملین، ضد سودا، ضد خشونت صمغ، مفید برای سرماخوردگی	برگ و گل	گل گرزوون	گازرزان بدل	<i>Anchusa italica</i> Retz.	Boraginaceae
۲۳۸	خوراکی (خام)	افزایش دهنده شیر مادر	اشتهاآور، صغیراثر، شیرافزا، افزایش تولید اسیرم، بازکننده عروق، مقوی بدن	برگ	تله	شاهی - ترتیرکی	<i>Lepidium sativum</i> L.	Brassicaceae
۲۷۵	خوراکی (خام و خیسانده)	رفع گرمی بدن، ضد نفخ، آرام‌بخش	رفع گرمی بدن، ضد زخم و جراحت، سردکننده عمومی بدن، ضد پیوست	دانه	خاکشیر	خاکشیر	<i>Sisymbrium</i> sp.	
۳۹۱	استعمال موضعی	رفع خونی‌ریزی دماغ، مسکن پادرد	درمان توقف قاعدگی، درمان تقرس، مدر	میوه، ریشه و پوست	لگجی	عاف مار	<i>Capparis spinosa</i> L.	Capparidaceae

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصرف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۲۵۴	خوراکی (خام)	درمان درد معده	-----	در کاربرد محلی	لوز	گام رنگی	<i>Terminalia catappa</i> L.	Combretaceae
۲۲۰	خوراکی (خام)	آورد، دافع کرم کدو، ادرار آور، مسهل، نرم کننده	فصد ناراحتی عصبی، آرام بخش، خواب آور، دافع کرم کدو، ادرار آور، مسهل، نرم کننده	فصد صفرا، اشتها آور، شیر اوزال فصد عطش، فصد تقرس، کاهش اسید اوزیک، زایمان راحت، تصفیه خورن، رفع سنگ کلیه و مثانه، پیشگیری از سرماخوردگی در رستان، ضد التهاب داخلی، فصد سوزان، لطافت پوست صورت	میوه و دانه	بخار	<i>Cucumis sativus</i> L.	Cucurbitaceae
۳۰۱	خوراکی (پودر) مخلوط با آب	درمان دیابت، درد پا و رومانیسم، بوراسیر	درمان دیابت، مسهل قوی، بیماری های کبدی	دانه	خیار گرو	ایوچال، سجفل	<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrad.	
۳۱۵	استعمال موضعی (روغن)	رفع لکه های قهوه ای دست و صورت	درمان پیوست و شوره سر، رفع لکه های دست و صورت	دانه	کرتی	کوچک	<i>Ricinus communis</i> L.	Euphorbiaceae
۳۷۹	خوراکی (میوه) پخته	درمان اسهال	فصد اسهال و اسهال خونی، سفیدی لثه، فصد تکرر ادرار و شیاداری، ضد کلردرد و آفت دهان، ضد بواسیر	میوه	بلوط، بلی	بلوط	<i>Quercus brantii</i> Lindl.	Fagaceae
۲۲۱	تغیه عرق و خوراکی (خیسانده)	فصد گرمی	تصفیه خورن، مدر و معرق، درمان تبخال و برقان، تبیرو تغیرت کننده قلب	برگ و ساقه	شازه	شازه	<i>Fumaria bracteosa</i> Pome.	Fumariaceae
۲۵۳	تغیه عرق و خوراکی (خیسانده)	فصد گرمی	تصفیه خورن، مدر و معرق، درمان تبخال و برقان، تبیرو تغیرت کننده قلب	برگ و ساقه	شازه	شازه	<i>Fumaria vaillantii</i> Loisel.	Fumariaceae
۳۲۴	خوراکی (خام)	تغیرت دستگاه گوارش، خواب آور	طریح و نشاط آور، بالابرنده فشار خورن، فصد اسپاسم، فصد درده تیر و معده، فصد تشنج	برگ و سرشاخه گلدار	بارورد	فرنجشک	<i>Melissa</i> sp.	Lamiaceae

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصروف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۲۸۷	خوراکی (خام و خشک)	تقویت معده	ضد نفخ و اشتهاآور	برگ	نمنا	پونه	<i>Mentha longifolia</i> (L.) Huds.	
	خوراکی (خام)	هضم بهتر غذا، رفع گرمادگی و برقان و زردی	خلط‌آور و ضد صفرا	برگ و گل	بنه، پیلم	پونه کوهی - پونه سنبلدای	<i>Mentha spicata</i> L.	
۲۴۰	خوراکی (خام و خشک)	آرام‌بخش، مقوی معده و ضد التهاب	قلبی، ضد اسهال، ضد یبوست، افزایش تولید اسیرم، ضد حالت تهوع، شیرانزوا، شادی آور	برگ	ریحون	ریحان	<i>Ocimum basilicum</i> L.	
۲۰۲	خوراکی (جوشانده)	برطرف‌کننده گل درد و درد دندان	سرفه، ضد اسهال و ضد التهاب، مقوی عمومی، تنظیم‌کننده قاعدگی، آدرارآور، ضد عفونی‌کننده مجاری تنفسی	دانه	مرزنگوش	مرزنگوش	<i>Origanum vulgare</i> L.	
۲۸۱	خوراکی (دم‌کرده)	ضد سرفه	ضد سرفه و سرماخوردگی	گل و برگ	مربرشک	مریم‌گلی	<i>Salvia</i> sp.	
۳۲۱	خوراکی (دم‌کرده)	درمان دیابت، تب‌بر و ضد دل‌درد	ضد عفونی‌کننده عالی، میکروب‌های بیماری‌زا	گل و برگ	هلبه	مریم - نخودی - کلپوره	<i>Teucrium polium</i> L.	
۲۲۳	خوراکی (دم‌کرده)	درمان نفخ معده، چربی خون و لاغری	ضد نفخ و تقویت معده، ضد انگل (کرمک)، کاهش غلظت خون، ضد سرفه و تنگی نفس	برگ	اوشه	اوشین	<i>Thymus cf. lanceifolius</i> Celak	
۲۶۱	استعمال موضعی (ضماد) و خوراکی (خام)	رفع کبوترد خون، تقویت‌کننده بدن، برطرف‌کننده کوبک‌کننده سنگ پیوسته، درمان آسم و کلیه، رفع جوش و لک صورت	ضد عفونی‌کننده، ضد التهاب، ضد سرفه، ضد اسهال و ضد یبوست، درمان آسم و التیام زخم‌ها	ژل داخل برگی	آلوکورا	صبرزد طلی	<i>Aloe vera</i> (L.) Burm.f.	Liliaceae

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصروف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۲۵۲	استعمال موضعی	درمان سر درد و گرمی بدن	ضد بیضای‌های پوستی، ضد التهاب پوستی، درمان پودرنازیس، تقویت ناخن و مو، رنگ کردن مو، ضد سرطان پوست	برگ	حنا	حنا	<i>Lawsonia inermis</i> L.	<i>Lythraceae</i>
	خوراکی (دم کرده)	ضد سرفه	درمان گلودرد (گل)، نرم‌کننده پوست (گل و برگ)	گل، ریشه، برگ	ختمی	ختمی	<i>Althaea officinalis</i> L.	<i>Malvaceae</i>
	خوراکی (خام) و پخته	درمان یبوست و مومم سینه	رفع جوش صورت، رفع سرفه، درمان آگزین و دودم لوزه	گل، ریشه، برگ	توله	پتیرک	<i>Malva nicaensis</i> All.	
۴۴۱	خوراکی (خام) و پخته	درمان یبوست و مومم سینه	رفع جوش صورت، رفع سرفه، درمان آگزین و دودم لوزه	گل، ریشه، برگ	توله	پتیرک برگ گرد	<i>Malva rotundifolia</i> L.	
۷۷۴	خوراکی (خام) و پخته	درمان یبوست و مومم سینه	رفع جوش صورت، رفع سرفه، درمان آگزین و دودم لوزه	گل، ریشه، برگ	توله	پتیرک قرمز	<i>Malva sylvestris</i> L.	<i>Moraceae</i>
۳۳۷	خوراکی (خام) و خیسانده	تقویت درمان سل، رفع سرفه و خشکی سینه	آزرایبخش، ملین، تقویت حنجره، ضد سودا، تقویت قوای جنسی، ضد زخم معده	میوه، برگ و جوب	انجیر	انجیر	<i>Ficus carica</i> L.	
	استعمال موضعی (شیره گیاه)	از بین بردن اثر خال‌های کوفتی	مقوی و انرژی‌زا، دارای آنتی‌اکسیدان، کاهش قند خورن، تقویت حافظه، افزایش نیروی جنسی، مسهل، ضد زخم معده و درده	ساقه و برگ	توت	توت سفید	<i>Morus alba</i> L.	
۳۱۹	بخور	درمان سرماخوردگی	ضد عفونت سینه‌ها و برونش‌ها و ضد سرفه، ضد عفونی‌کننده زخم	برگ	اکالیپتوس کالیپتوس	اکالیپتوس	<i>Eucalyptus globulus</i> Labill.	<i>Myrtaceae</i>
	بخور	ضد گرنگی عضلات و درمان کوفتی	ضد خونریزی، تقویت رشد مو، درمان اسهال و بواسیر	برگ	مورد	مورد	<i>Myrtus communis</i> L.	

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرابارویی	نوع مصرف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۲۴۹	خوراکی (خام)	کاهش فشار و چربی خون	کاهش فشار و چربی خون	کاهش فشار و چربی خون، ملین، بازکننده عروق کرونری قلب، ضد مسمومیت با سرب، لافزکننده، افزایش کار تیروئید، قلبی ککنده خون، کاهش اسید اوریک، ضد درد، مقوی پیاز موی سر، ضد کم خونی	میوه	زیتون	زیتون	Olea europaea L.
۲۷۳	خوراکی (نبه عرق و جوشانده)	تپیه عرق گرمادگی	دفع سنگ کلیه و مثانه، تصفیه خون، اندرآزاد و مقوی و درمان پیوست	قسمت‌های هوایی	خارشتر	ترنجبین	<i>Alliagi mannifera</i> Desv.	
۲۲۹	خوراکی (جوشانده)	هضم‌کننده	هضم‌کننده، ضد اسهاس	ترشحات صمغی گیاه و ریشه	گوزه	گون پنبای	<i>Astragalus gossypinus</i> Fisch.	
۲۴۳	خوراکی (جوشانده)	درمان درد معده، زخم معده و اثنی عشر، تقریت اعصاب	ملین، برطرف کننده زخم و التهاب، تقویت چشم، رفع سر درد، برطرف‌کننده ورم معده	ریشه	محک، چوب شیرین	شیرین بیان	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	
۲۲۹	نبه عرق	تصفیه‌کننده خون و درمان فشار خون	از تبین بردن علائم کمبود ویتامین ت، ملین، نرم کردن سینه و تسکین سرفه	برگ	پوینجه	پوینجه	<i>Medicago sativa</i> L.	Papilionaceae
۳۰۴	استعمال موضعی	درمان اگرما و تسکین خارش، آذارآور	نرم‌کننده پوست، گشادکننده عروق، درمان لایحری و ضعف عمومی	دانه و ریشه	جفجفه	گهور پاکستانی	<i>Prosopis juliflora</i> (Swartz) DC.	
۲۷۲	خوراکی (جوشانده و دم کرده)	برطرف‌کننده گل‌درد و رفع سرماخوردگی	نرم‌کننده، گشادکننده عروق، درمان لایحری و ضعف عمومی	دانه	سببا	شببیلله	<i>Trigonella foenum-graecum</i> L.	
۲۲۶	خوراکی (خام و پخته)	درمان سوزشگی، تقریت‌کننده مو	تقریت نیروی جنسی، رفع گرفتگی صدا، نرم‌کننده معده و روده	دانه	کنجی	کنجد	<i>Sesamum indicum</i> L.	Pedaliaceae

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصرف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۳۱۷	خوراکی (دم کرده)	ضد مرهم، سینه، سرفه، ضد گلودرد، ضد بیماری کلیه و ضد التهاب لوزه‌ها مثانه	ملین ملایم، تقویت معده و ضد تقل (با عرق نبات)، ضد سرفه، ضد التهاب لوزه‌ها	دانه و برگ	بگکو	بارهمک	<i>Plantago ovata</i> L.	<i>Plantaginaceae</i>
۳۲۲	خوراکی (پخته)	درمان ضعف بدن	درمان سوزشگی، درمان ضعیف عمومی، درمان کم‌خونی، تقویت قلب، درمان تنگی نفس	دانه	جو	جو	<i>Hordeum vulgare</i> L.	<i>Poaceae</i>
۳۲۱	خوراکی (جوشانده)	تصفیه‌کننده خون	تقویت معده و کبد، درمان یرقان، کم‌کشی	برگ	دیواس	دیواس	<i>Rheum</i> sp.	<i>Polygonaceae</i>
۳۲۸	خوراکی (خام)	اشه‌آاور	اشه‌آاور، تصفیه‌کننده خون و هضم‌کننده، درمان جوش و دمل	برگ و ساقه	تروشوک	تروشک میخی	<i>Rumex acetosella</i> L.	<i>Polygonaceae</i>
۳۲۴	خوراکی (خام)	رفع تشنگی و رفع سردرد میگرنی	ضد قند، کاهش عرق، ضد آوره و نفوس، ضد چربی خون، مفید برای گواتر، ضد زخم داخلی، تصفیه خون، رفع لکنت زبان	برگ	پرین	خرغه	<i>Portulaca oleracea</i> L.	<i>Portulacaceae</i>
۳۲۸	خوراکی (خام) و خشک)	تقویت معده، درمان تنخ، خشک، خونریزی‌های داخلی و صفرا	خون، ضد اسهال، کاهش فشار خون، ضد گرمی بدن، خون‌ساز، ضد زخم داخلی، قایض	پرست و دانه	انار	انار	<i>Punica granatum</i> L.	<i>Punicaceae</i>
۳۲۵	استعمال موضعی (پودر جیسانده)	تقویت کننده مو	ضد خارش و حساسیت پوستی، تقویت مو، رفع چربی سر	برگ	مدر	کار بو شعری	<i>Ziziphus aucheri</i> Boiss.	<i>Rhamnaceae</i>
۳۲۵	استعمال موضعی (پودر جیسانده) خوراکی (میوه خام)	تقویت کننده مو، رفع گرمی، تقویت قوای عمومی	رفع چربی سر، قوی پیاز مو، رفع خارش و حساسیت پوست	برگ - میوه	مدر	عقاب	<i>Ziziphus jujuba</i> Mill.	<i>Rhamnaceae</i>

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصرف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده در کاربرد محلی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۶۶۳	استعمال موضعی (بوده خیساندن) خوراکی (میوه) جام)	تقریب کننده مو، رفع گره، تقویت قوای عمومی	رفع چربی سر، تقویت مو، ضد خارش و حساسیت پوستی	برگ - میوه	سدر	کنار کازورنی	<i>Ziziphus lotus</i> (L.) Lam.	
۶۶۴	استعمال موضعی (بوده خیساندن) خوراکی (میوه) جام)	تقریب کننده مو، رفع گره، تقویت قوای عمومی	قابض، مسهل صفرا، ضد کرم، شد چربی سر، تقویت مو، جلوگیری از ریزش مو، ضد خارش پوست سر، مقوی	برگ - میوه	سدر	کنار	<i>Ziziphus spina-christi</i> (L.) Wild.	
۶۱۵	استعمال (بوده) خیساندن)	تقریب کننده مو تقریب کننده مو، استعمال (بوده) خیساندن)	ضد چربی سر، مقوی پیاز مو، رفع خارش و حساسیت پوستی	برگ	سدر	کنار آفریقایی	<i>Ziziphus mauritiana</i> Lam.	
۶۲۵	استعمال (بوده) خیساندن)	تقریب کننده مو، کاهش ترشحات صفرا استعمال (بوده) خیساندن)	رفع ناراحتی صفرا، قابض، رفع ناراحتی پوست مانند جرب، جوش و کورک	میوه	سدر، رملیک	رملیک	<i>Ziziphus nummularia</i> (Burm. f.) Wight & Arn.	
۶۳۶	استعمال موضعی روغن (ضماد)	برطرف کردن درد مفاصل	نرم کننده پوست، تسکین درد گوش	بذر	لوک	بانام کوهی، اژون	<i>Amegdalius scoparia</i> Spach.	Rosaceae
۶۱۱	خوراکی (دم کرده)	رفع درد قاعدگی	آرام بخش و التیام بیماری های قلی	گل	گل محمدی	گل سرخ	<i>Rosa</i> sp.	
۶۶۴	خوراکی (دم کرده)	آرام بخش اعصاب	مقوی قلب و اعصاب، آرام بخش، رفع یبوست های عصبی، رفع افسردگی و رفع سرفه	گل	نارنج	نارنج	<i>Citrus aurantium</i> L.	Rutaceae
۶۰۸	خوراکی (جام) و استعمال موضعی (مستشو)	ضد باکتری، ضد عفونی کننده، مسکن، تقریب معده	ضد پیشگیری از سرماخوردگی، ضد سرطان، کمک به جذب آهن، ضد اسکوریوت، ضد علقش	میوه بزرگ و پوست	لیمو	لیمو	<i>Citrus limon</i> (L.) Burmf.	

ادامه جدول شماره ۲ -

شماره هرباریومی	نوع مصروف	کاربرد محلی	کاربرد متداول	اندام مورد استفاده	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گونه	نام تیره
۴۰۱	-----	تسکین آسم و بیماری‌های گوارشی	تسکین بیماری آسم، درمان بیماری چشم	برگ و دانه خشک	تاتوره	داتوره	<i>Datura stramonium</i> L.	
۲۲۵	خوراکی (جوشانده)	درمان گلودرد و نرم‌کننده سینه	مسکن، مسهل، ملین، تب‌بر، پاک‌کننده آرام‌بخش، ضد اسهاسم و تشنج	برگ و شاخه‌های گلدار و پذر	روانزوک	تاج‌بروی، سگ انگور	<i>Solanum nigrum</i> L.	<i>Solanaceae</i>
۳۵۴	خوراکی (جوشانده)	درمان سرماخوردگی	کلبه، ضد تشنج، درمان سردرد، پادزهر سم عقرب، درمان سرماخوردگی	پوست و برگ خشک	بید	بید زرد	<i>Salix acmophylla</i> Boiss.	<i>Salicaceae</i>
۳۱۱	بخور	درمان سرماخوردگی	درمان اسهال، درمان سوزشگی و بند آورنده خون	پوست	گر	شاه گر	<i>Tamarix stricta</i> Boiss.	<i>Tamaricaceae</i>
۲۲۵	خوراکی (جوشانده)	درمان عفونت بدن و پارود	چلوگیری از ریش مو، تسکین‌دهنده درد عضلانی و استخوانی، رفع بیماری پوست، درمان عدم کنترل ادرار، درمان دیابت	کل گیاه	کوکروی	گزنه	<i>Urtica pilulifera</i> L.	<i>Urticaceae</i>
۲۲۷	خوراکی (جوشانده) و سوزاندن	ضد عفونی‌کننده، ضد دردهای روماتیسمی	ضد خواب‌آور، ضد کرم و ضد عفونی‌کننده	میوه	دینشت	اسفند	<i>Peganum harmala</i> L.	
۲۲۷	دم کرده	دفع سنگ کلیه	ضد سرفه، ضد سنگ کلیه و مثانه، ضد سوزش، ضد التهاب مجاری ادراری، ضد پندآمدگی ادرار، مدر، قاعده‌آور	گیاه گلدار کامل	خار بهک	خارخسک	<i>Tribulus terrestris</i> L.	<i>Zygophyllaceae</i>

* نام علمی گیاهان و جانداران، گاهی به ترتیب حروف الفبا مرتب شده‌اند.

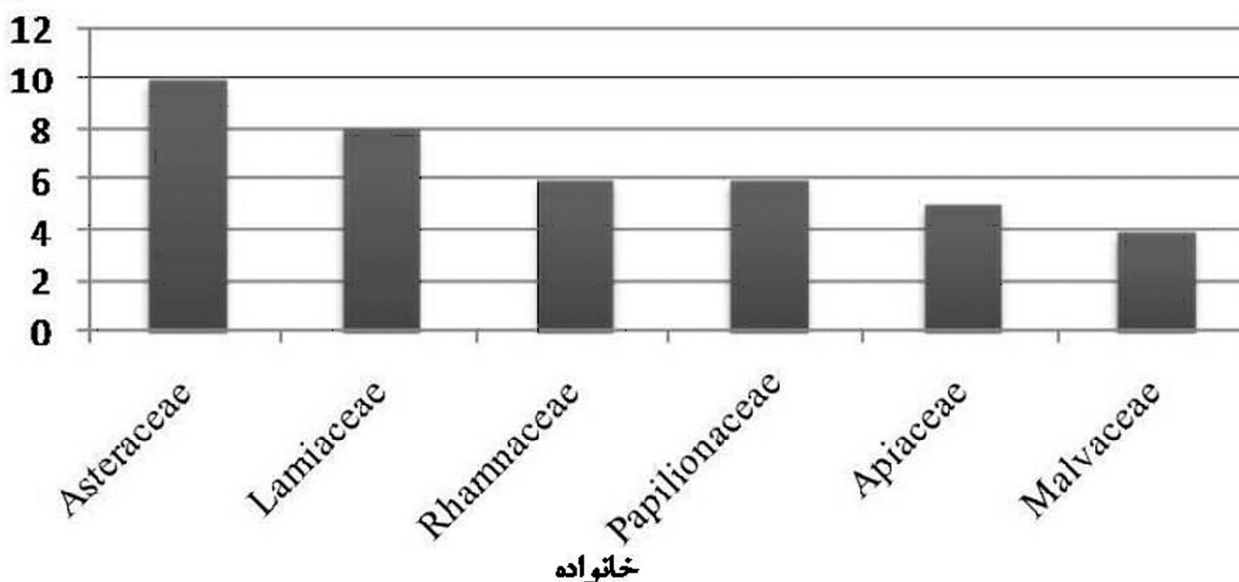

بحث

به دلیل قدمت تاریخی، وجود اقوام اصیل، پهنه وسیع و گستردگی آداب و رسوم کهن در نقاط مختلف کشور ایران و نیز به دلیل تنوع بسیار زیاد گیاهان، شرایط بسیار مطلوبی برای استفاده از انواع گیاهان جهت اهداف مختلف در این پهنه وسیع جغرافیایی فراهم شده است. ایرانیان در طول تاریخ علاقه وافری به تحصیل علوم مختلف داشته و از دیرباز نیز مراکز علمی و آموزشی معتبری به ویژه در مورد طب سنتی و درمان با گیاهان دارویی در این کشور وجود داشته است. لذا بستر مناسبی برای رشد این شاخه از علم در کشور فراهم آمده و سبب شده که حتی برخی از این اطلاعات به عصر کنونی نیز منتقل شده و حفظ گردد.

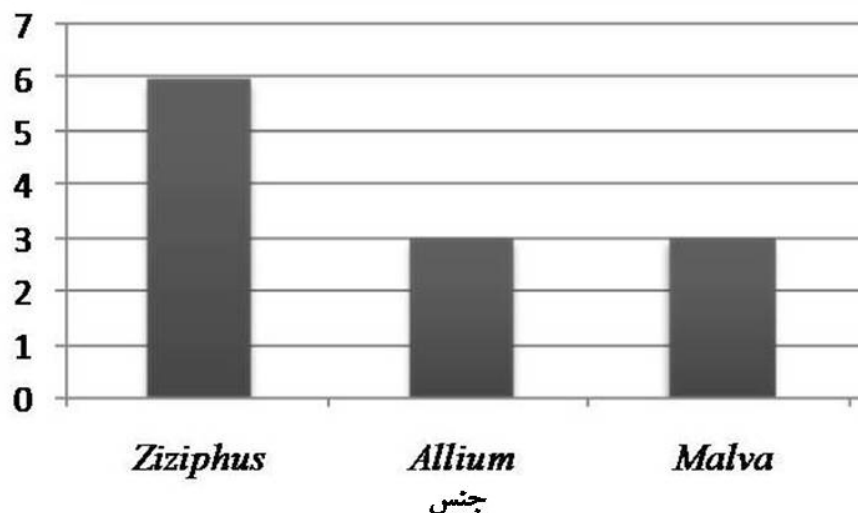
خانواده چتریان (Apiaceae) با 5 گونه دیده می‌شوند. بزرگ‌ترین جنس منطقه جنس سدر (Ziziphus) با 6 گونه و سپس جنس‌های پنیرک (Malva) و سیر یا پیاز (Allium) هر کدام با 3 گونه می‌باشند. شکل شماره 2 عمده‌ترین خانواده‌های گیاهی و شکل شماره 3 بزرگ‌ترین جنس‌های گیاهی منطقه را نشان می‌دهد. همچنین در جدول شماره 2 جهت سهولت در ارائه مطالب، نام و خواص بومی این گیاهان همراه با نام فارسی و خواص دارویی متداول این گونه‌ها با استفاده از منابع معتبر موجود، مورد مقایسه قرار گرفتند. در مرحله بعدی گیاهان دارویی منطقه بر اساس موارد مصرف محلی آنها دسته‌بندی شده‌اند که این نتایج نیز در جدول شماره 3 ارائه شده است و نشان می‌دهد که بیشترین موارد مصرف گیاهان دارویی در منطقه، مربوط به درمان کدام دسته از بیماری‌ها می‌باشد.

فراوانی

شکل شماره 2- بزرگ‌ترین خانواده‌ها از نظر غنای گونه‌های دارویی در منطقه دشتستان

فراوانی

شکل شماره 3- بزرگترین جنس‌ها از نظر غنای گونه‌های دارویی در منطقه دشتستان

جدول شماره 3- دسته‌بندی پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی منطقه در درمان سستی بیماری‌ها

تعداد گونه	گونه‌های مورد استفاده	نوع استفاده سستی دارویی	ردیف
23	<i>Pistacia atlantica</i> , <i>Coriandrum sativum</i> , <i>Ducrosia assadii</i> , <i>Achillea millefolium</i> , <i>Achillea pachycephala</i> , <i>Matricaria recutita</i> , <i>Sisymbrium</i> sp., <i>Cucumis sativus</i> , <i>Quercus brantii</i> , <i>Melissa</i> sp., <i>Mentha longifolia</i> , <i>Mentha spicata</i> , <i>Ocimum basilicum</i> , <i>Teucrium polium</i> , <i>Thymus vulgaris</i> , <i>Malva nicaeensis</i> , <i>Malva rotundifolia</i> , <i>Malva sylvestris</i> , <i>Phoenix dactylifera</i> , <i>Astragalus gossypinus</i> , <i>Glycyrrhiza glabra</i> , <i>Punica granatum</i> , <i>Citrus limon</i>	درمان بیماری‌های گوارشی	1
12	<i>Ducrosia assadii</i> , <i>Helianthus annuus</i> , <i>Matricaria recutita</i> , <i>Anchusa italica</i> , <i>Sisymbrium</i> sp., <i>Capparis spinosa</i> , <i>Terminalia catapa</i> , <i>Cucumis sativus</i> , <i>Citrullus colocynthis</i> , <i>Ocimum basilicum</i> , <i>Glycyrrhiza glabra</i> , <i>Citrus aurantium</i>	درمان بیماری‌های عصبی و مسکن	2
10	<i>Solanum nigrum</i> , <i>Plantago major</i> , <i>Trigonella foenum-graecum</i> , <i>Ficus carica</i> , <i>Malva sylvestris</i> , <i>Malva rotundifolia</i> , <i>Malva montana</i> , <i>Althaea officinalis</i> , <i>Origanum vulgare</i> , <i>Cordia myxa</i>	درمان ناراحتی مجاری تنفسی و گلو	3
8	<i>Achillea millefolium</i> , <i>Achillea pachycephala</i> , <i>Centaurea bruguieriana</i> , <i>Echinops cephalotes</i> , <i>Citrullus colocynthis</i> , <i>Teucrium polium</i> , <i>Thymus vulgaris</i>	درمان دیابت و چربی خون	4
8	<i>Ziziphus nummularia</i> , <i>Ziziphus Mauritiana</i> , <i>Ziziphus spina-chirsti</i> , <i>Ziziphus Lotus</i> , <i>Ziziphus jujuba</i> , <i>Ziziphus aucheri</i> , <i>Sesamun indicum</i> , <i>Ficus carica</i>	تقویت موی سر	5

ادامه جدول شماره 3-

تعداد گونه	گونه‌های مورد استفاده	نوع استفاده سنتی دارویی	ردیف
8	<i>Peganum harmala, Urtica pilulifera, Citrus limon, Centaurea bruguieriana, Coriandrum sativum, Allium cepa, Allium sativum, Allium ampeloprasum</i>	ضد عفونی کننده بدن	6
7	<i>Nerium olcader, Morus alba, Aloe vera, Ricinus communis, Matricaria recutita, Calotropis procera, Pistacia atlantica</i>	درمان بیماری‌های پوستی	7
6	<i>Matricaria recutita, Trigonella foenum-graecum, Cordia myxa, Eucalyptus globulus, Olea europaea, Tamarix stricta</i>	درمان سرماخوردگی	8
4	<i>Adiantum capillus-veneris, Aloe vera, Plantago major, Tribulus terrestris</i>	درمان بیماری‌های کلیه و مجاری ادرار	9
4	<i>Medicago sativa, Olea europaea, Artemisia dracunculus, Allium sativum</i>	درمان افزایش فشار خون	10
4	<i>Rosa sp., Lepidium sativum, Coriandrum sativum, Trachyspermum copticum</i>	بیماری‌های مربوط به زنان	11
3	<i>Allium sativum, Anethum graveolens, Artemisia dracunculus</i>	درمان بیماری‌های قلب و عروق	12

بزرگ‌ترین جنس‌های دارویی در منطقه، جنس سدر (*Ziziphus*) با 6 گونه و سپس جنس‌های پنیرک (*Malva*) و پیاز (*Allium*) هر کدام با 3 گونه می‌باشند. حضور و فراوانی جنس سدر که گیاهی مختص ناحیه رویشی صحرا - سندی است، نشان‌دهنده منطقه فیتوجغرافیایی ناحیه مورد مطالعه می‌باشد [31].

از نقطه نظر تنوع گونه‌ای گیاهان دارویی، نتایج به دست آمده در این پژوهش تا حدودی با نتایج پیشینان مطابق بوده و به طور کلی می‌توان گفت که تکمیل‌کننده اطلاعات قبلی می‌باشد. در مطالعه سرطاوی و غلامیان [6] تعداد 70 گونه گیاه دارویی از کل استان بوشهر گزارش شده است. اما در مطالعه حاضر 85 گونه دارویی پرمصرف در شهرستان دشتستان معرفی شده و از حیث مطالعه مصارف سنتی و درمانی گیاهان دارویی نیز همان‌طور که قبلاً بیان شد، مطالعه مشابهی در سطح استان

وجود 85 گونه گیاهی دارویی متعلق به 39 خانواده و 70 جنس در شهرستان دشتستان که در جنوب غربی فلات ایران قرار داشته و جزء ناحیه صحرا - سندی محسوب می‌شود، نشان‌دهنده تنوع زیستی بالای گیاهان در این منطقه است که در اثر وجود زیستگاه‌های متنوعی همچون رشته کوه‌های زاگرس، انشعابات رودخانه‌های دالکی و شاپور، مناطق دشتی و کوهستانی و غیره ناشی شده است. همان‌طور که در جزئیات مربوط به این گیاهان در جدول شماره 2 نشان داده شد، خانواده کاسنی (*Asteraceae*) با داشتن 10 گونه دارویی، از حیث فراوانی تعداد گونه‌ها بزرگترین خانواده در این شهرستان می‌باشد. در رتبه‌های بعدی به ترتیب خانواده‌های نعنائیان (*Lamiaceae*)، عناب (*Rhamnaceae*)، بقولات (*Papilionaceae*)، چتریان (*Apiaceae*) و پنیرک (*Malvaceae*) مشاهده می‌شوند.

بوشهر وجود نداشته و نتایج حاضر در نوع خود در بردارنده اطلاعات جدیدی می‌باشد.

نتایج به دست آمده نشان داد گیاهان دارویی در منطقه مطالعه شده مصارف وسیع و گسترده‌ای داشته و برای درمان بیماری‌های مختلف مورد مصرف قرار می‌گیرند. بومیان منطقه از این گیاهان بیشتر برای درمان بیماری‌های دستگاه گوارش، دستگاه عصبی و دستگاه تنفس استفاده می‌کنند و در رتبه‌های بعدی برای درمان دیابت و چربی خون و تقویت موی سر به گیاهان دارویی رجوع می‌شود. به همین صورت کمترین میزان استفاده گیاهان دارویی به رفع ناراحتی‌های قلبی - عروقی مربوط می‌باشد. با مقایسه این نتایج با اطلاعاتی که برای این گیاهان در منابع معتبر گیاهان دارویی و طب سنتی [22-29] گزارش شده است، ملاحظه می‌شود که گیاهان در این منطقه مورد استفاده وسیع مردمان بومی بوده و برای درمان‌های مختلفی مورد استفاده قرار می‌گیرند. به طوری که بسیاری از این موارد منحصر به مردم بومی همین منطقه بوده و این امر می‌تواند ترسیم‌گر بسیاری از پروژه‌های تحقیقاتی در علوم داروشناسی و داروسازی گیاهی باشد.

برخی از اسامی محلی گیاهان دارویی برای گونه‌های مختلف یک جنس و یا گونه‌های از جنس‌های مشابه کاربرد دارد. مانند نام محلی بابینک که به سه گونه مختلف از جنس‌های *Matricaria* و *Anthemis* اطلاق می‌شود. در بین گیاهان معرفی شده منطقه، تعدادی از آنها شناخته شده‌تر بوده و لذا نسبت به سایر گیاهان دارویی دارای کاربردهای بیشتری می‌باشند. از جمله این گیاهان می‌توان به مشکک بکرانی (*Ducrosia assadii*)، استبرق (*Callotropis procera*)، پنیرک (*Malva sylvestris*)، انجیر (*Ficus carica*) و برخی گیاهان دیگر اشاره کرد. مقایسه نتایج حاضر و مطالعات گذشته در این منطقه، نشان می‌دهد که گیاهانی همچون گون (*Astragalus gossypinus*)، ترشک (*Rumex acetosella*)، کنگر (*Cynara scolymus*)، پرسیاوشان (*Adiantum capillus-veneris*) و

بادام کوهی (*Amygdalus scoparia*) مختص نواحی کوهستانی دشتستان هستند. برخی دیگر از گیاهان مانند بومادران (*Achillea millefolium*)، بابینک (*Anthemis austro-iranica*)، هندوانه ابوجهل (*Citrullus colocynthis*)، پنیرک (*Malva sylvestris*)، *Malva nicaeensis* و *Malva rotundifolia*)، سدر (*Ziziphus jujuba*)، *Ziziphus aucheri*)، *Ziziphus nummularia*، *mauritiana* (*Ziziphus spina-christi*)، و علف مار (*Capparis spinosa*) در تمامی مناطق استان پراکنش دارند. ولی گونه دارویی کاسنی (*Cichorium intybus*) فقط از شهرستان دشتستان گزارش می‌شود.

چنان‌که در جدول شماره 2 نشان داده شد اطلاعات دارویی گونه‌های *Ducrosia assadii*، *Centaurea bruguieriana*، *Prosopis juliflora* و *Anthemis austro-iranica* در منابع موجود به دست نیامده و لذا در ستون مربوط به کاربردهای متداول نکته‌ای درباره این گیاهان ذکر نشده است.

برخی دیگر از گونه‌های گیاهی منطقه مثل گاوزبان، هندوانه ابوجهل، استبرق، بابونه، بومادران، خاکشیر، کنار، بارهنگ و غیره به طور فزاینده‌ای توسط اهالی بومی شناخته شده و مورد مصرف قرار می‌گیرد. برخی گیاهان همچون کنگر (*Cynara scolymus*)، بادام کوهی (*Amygdalus scoparia*)، پونه کوهی (*Mentha spicata*)، بلوط کوهی (*Quercus brantii*) و ترشک (*Rumex acetosella*) که گیاهان صخره‌ای هستند و در ارتفاعات و یا دامنه‌ها می‌رویند، استفاده محدودتری داشته و بیشتر توسط اهالی بومی که دسترسی بیشتری به آن‌ها دارند مورد استفاده قرار می‌گیرد. برخی دیگر از گیاهان مانند کور (*Capparis spinosa*)، خرما (*Phoenix dactylifera*)، ریحان (*Ocimum basilicum*)، لیمو (*Citrus limon*)، انجیر (*Ficus carica*)، انار (*Punica granatum*)، زیتون (*Olea europaea*)،

نتیجه گیری

با توجه به گستردگی گیاهان دارویی در منطقه مطالعه شده لازم به نظر می‌رسد که مطالعات جامعه شناختی گیاهی نیز برای تعیین فراوانی گونه‌های مهم صورت پذیرد. با توجه به رایج بودن استفاده از گیاهان سنتی لازم است تا تحقیقات وسیع‌تری در زمینه‌های مختلف داروسازی و داروشناسی گیاهی در رابطه با گیاهان این منطقه طراحی شده و موجبات استفاده صحیح و صنعتی از اطلاعات ارزشمند قوم گیاه‌شناسی مردم این منطقه فراهم شود.

کنگر (*Cynara scolymus*) و غیره در فصول رویشی به طور تازه وارد بازار می‌شوند و در معرض فروش قرار می‌گیرند. برخی گیاهان دیگر نیز که جز دسته میوه‌ها و سبزی‌ها قرار دارند مثل سیر (*Allium sativum*)، پیاز (*Allium cepa*)، شوید (*Anethum graveolens*)، گشنیز (*Coriandrum sativum*)، ترخون (*Artemisia dracunculus*)، سیستان (*Cordia myxa*)، شاهی (*Lepidium sativum*)، لوز (*Terminalia catapa*)، خیار (*Cucumis sativus*)، نعنای (*Mentha longifolia*)، خرفه (*Portulaca oleracea*)، انار (*Punica granatum*) و لیمو (*Citrus limon*) جزء در دسترس‌ترین و شناخته شده‌ترین گیاهان دارویی منطقه می‌باشند.

منابع

1. Ghasemi A. Medicinal and Aromatic Plants, (In Persian). Islamic Azad University Press. Shahrekord. 2011, 536 pp.
2. Hazrat A, Nisar M, Shah J and Ahmad Sh. Ethnobotanical study of some elite plants belonging to Dir, Kohistan valet, Khyber pukhtunkhwa, Pakistan. *Pak. J. Bot.* 2011; 43 (2): 787 - 95.
3. Falsetto S. Medicinal properties of aromatic plant families. Therapeutic properties in the same scented plant family. 2009, 120 pp.
4. Ahvazi M, Mozaffarian V, Nejdassattari T, Mojab F, Charkhchiyan M, Khalighi-Sigaroodi F and Ajani Y. Medicinal Application of Native Plants (Lamiaceae and Rosaceae Family) in Alamut Region in Gazvin Province (in Persian). *J. Med. Plants* 2008; 24: 74 - 84.
5. Soltani pour M. Medicinal plants of Geno protected area (In Persian). Pajouhesh & Sazandegi in Natural Resources. 2006; 18 (3): 27 - 37.
6. Sartavi K and Gholamian F. Medicinal Plants of Bushehr Province (In Persian). *Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants Res.* 2004; 20: 213 - 27.
7. Dolatkahi M, Ghorbani Nohooji M, Mehrafarin A, Amini Nejad GH and Dolatkahi A. Ethnobotanical study of medicinal plants in Kazeroon, Iran: Identification, distribution and traditional usage (In Persian). *J. Med. Plants* 2012; 42: 163 - 78.
8. Assadi M, Maassoumi A.A, Khatamsaz M and Mozaffarian V. Flora of Iran (In Persian). Research Institute of Forests and Rangeland Press. Tehran. 1990 - 2010.
9. Ghahraman A. Flore de l'Iran. Société nationale pour la conservation des ressources naturelles et de l'environnement humain avec la collaboration de l'Université de Tehran. 1978.
10. Ghahraman A. Plant Systematics - Chromophytes of Iran (In Persian). Tehran University Press. Tehran. 1992 - 1996.
11. Mozaffarian V. A dictionary of Iranian Plant names (In Persian). Farhang Moaser Publishers. Tehran. 1998, 750 pp.

12. Mozaffarian, V. Trees and Shrubs of Iran (In Persian). Farhang Moaser Publishers. Tehran. 2005, 1100 pp.
13. Ghahraman A. and Attar F. Biodiversity of plant species in Iran. Tehran University Publisher. 1999, 1176 pp.
14. Parsa A. Flora of Iran. Ministry of Culture and Higher Education of Islamic Republic of Iran, Tehran. 1978 - 80.
15. Rechinger K. H. (ed.) Flora Iranica. Akademische Druck-u Verlagsanstalt, Graz. 1963-2005.
16. Boisseir E. Flora Orientalis. A. Asher and Co. B. V, Amsterdam. 1867 - 1888. Vol. 1-6. 5819 pp.
17. Davis P.H. (ed.) Flora of Turkey. Edinburgh University Press, Edinburgh. 1965 - 1985.
18. Komarov V.L and Shishkin B.K. Flora of the U.S.S.R, (Translated, by Landau N, Lavoott R, Blake Z and Behrman L.). Keter and IPST press, Jerusalem. 1963 - 1974.
19. Post G.E. and Dinsmore J.E. Flora of Syria, Palestine and Sinai. American Press, Beirut, Lebanon. 1932, 1586 pp.
20. Townsend C.C and Guest E. Flora of Iraq. Minstry of Agriculture and Agrarian Reform, Baghdad, Iraq. 1966 - 85.
21. Zohary M and Feindbrun-Dotyhan N. Flora Palestina. The Israel Academy of Sciencesd and Humanities Press. Jerusalem. 1966 - 86.
22. Azad Bakht M. Medicinal Plant classification (In Persian). Teimour zadeh publication, Tehran. 2000, 4040 pp.
23. Zargari A. Medicinal Plants (In Persian). Tehran University Press. Tehran. 1997.
24. Mir-Heidar H. Plant Learning, Usage of plants in prevention and treatment of disease (In Persian). Daftare- Nashre- Farhange-Islami. Tehran. 2002.
25. Namdar M, Mojtabaii M and Semsar M. Medicinal Dicotyledons (In Persian), Tehran University Press. Tehran. 1967, 617 pp.
26. Gopal Joshi S. Medicinal Plants. Oxford & IBH Publishing Co. Pvt. Ltd, New Dehli. India. 2003, 491 pp.
27. Prajapati N. and Kumar U. Agro's Dictionary of Medicinal Plant. Shyam Printing Press, India. 2005, 398 pp.
28. Prajapati N. and Purohit S.S. Agro's colour Atlas of Medicinal Plants. Shyam Printing Press, India. 2004, 133 pp.
29. Sammbamurty A.V.S.S. Dictionary of Medicinal Plant. CBS Publishing and Distributors, New Delhi, India. 2005, 337 pp.
30. Asri Y. Plant vegetation ecology (In Persian). Payame Noor University Press. Tehran, Iran. 2005, 200 pp.
31. Takhtajan A. Floristic regions of the world. University of California Press, Ltd. 1986, 522 pp.